ज्ञातेयम् । सेनापतेर्भावादि "पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यगिति" (५,१,१२८) यकि सैनापत्यम् आधिपत्यं पौरहित्यम् । उष्ट्रस्य भावादि "प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञिति" (५,१,१२९) अञि औष्ट्रम् तस्य प्राणधारिजातिवचनत्वात्, शैशवं कौमारं वयोवचनात्वात्, औद्गात्रं चातुर्होत्रम् । द्विहायनस्य भावादि "हायनान्तयुवादिभ्योऽण् इति (५,१,१३०) अणि द्वैहायनं यौवनम् । वयोवचनत्वेन प्राप्तावपि णित्वरार्थं वचनम् । इगन्ताच्च लघूपधात्" (५,१,१३१) अण् सौभवम् मार्द्दवं पाटवम् । "योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् (५,१,१३२) रमणीयस्य भावादि रामणीयकं कामनीयकम् । "होत्रादिभ्यश्च इति (५,१,१३५) छे अच्छावाकीयम् अच्छावाको होत्रविशेषः अनुक्तसमुच्चय शकारः समुच्चेयाश्च परिशिष्टे दर्शयिष्यन्ते ।

अव्ययीभावः । ७ ।

अव्ययीभावसमासनिष्पन्नः क्लीवलिङ्गः स्यात् । अधिस्त्रि स्त्रियामिति विगृह्ये विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावे तदन्तस्य क्लीवतया ह्रस्वः । उपनदि पक्षे अच्समासान्ते उपनदम् ।

द्वन्द्वैकत्वम् । ८ ।

समाहारद्वन्द्वनिष्पन्नः शब्दः क्लीवे स्यात् । पाणिपादम् धवखदिरम् ।

अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च ।९।

संस्कृतभाषाभिन्ननियमके वेदे हेमन्तशिशिरूपो द्वन्द्वसमाहारः नैकवत् क्लीवलिङ्गो वा । किन्तु "परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोरित्युक्तेः परवल्लिङ्गता द्विवचनान्तता च । तथा अहोरात्रशब्दो द्वन्द्वनिष्पन्नः क्लीव एव "रात्राह्नाहाः पुंसीति" पुंलिङ्गापवादः । अभाषायामित्युक्तेः भाषायां हेमन्तशिशिरम् अहोरात्रमित्येव ।

अनञ्कर्म्मधारयस्तत्पुरुषः । १० ।

इतः परं नञ्कर्म्मधारयभिन्नस्तत्पुरुषोऽधिक्रियते

अनल्पे छाया । ११ ।

बहुसम्बन्धिनी या छाया तदन्तस्तत्पुरुषः क्लीवे स्यात् । नपुंसकत्वेन आपो ह्रस्वः । इक्षूणां छाया इक्षुच्छायम् । "इक्षुच्छायानिशादिभ्य, इति तु आनिशादिभ्य इत्याङ्गप्रशब्देन समर्थनीयम् । शराणां छाया शरच्छायम् ।

राजाऽमनुष्यपूर्व्वा सभा । १२ ।

राजपर्य्यायपूर्व्वः मनुष्यभिन्नमनुष्यसदृशतुल्यपूर्व्वश्च छायान्तस्तत्पुरुषः क्लीवे स्यात् । ऋषीणां सभा ऋषिसभम् । इनसभम् राजपर्य्यायपूर्व्वस्यैवेष्यते न तु राजस्वरूपविशेषपूर्व्वस्य । तेन राजसभा चन्द्रगुप्तसभा । भाष्यकृता चन्द्रगुप्तसभेतिप्रत्युदाहरणात् चन्द्रगुप्तस्य भाष्यकारसमकालत्वं ततः प्राक्कालत्वं वा प्रतीयते । अमनुष्येति पर्य्युदासात् तत्सदृशरक्षःपिशाचादिपूर्व्वकस्यैव, तेन रक्षःसभं पिशाचसभम् । तत्पूर्व्वकस्य किम् ? स्वसभा मृगसभेत्यादि ।

सुरासेनाच्छायाशालानिशाः स्त्रियाञ्च । १३ ।

एतदन्तस्तत्पुरुषः स्त्रियां चात् क्लीवे च स्यात् । यवसुरं यवसुरा ब्राह्मणसेन ब्रह्मणसेना । अवङ्गसम्बन्धार्थं छायाशब्दग्रहणम् । कुड्यच्छाया कुड्यच्छायम् । गोशालं गोशाला । श्वनिशं श्वनिशा । तत्पुरुष इत्यधिकारात् बहुव्रीहौ लिङ्गः । दृढसेनः दृढसेना दृढसेनमित्यादि । अनञ्कर्म्मधारय इत्युक्तेः असेना परमसेना इत्यादि स्त्रियामेव । "अशाला च (२,४,२४) पा० सू०) शालाभिन्नार्थकसभान्तस्तत्पुरुषः क्लीवे स्यात् । स्त्रीसभम् स्त्रीसंघात इत्यर्थः । शालायां धर्म्मसभा धर्म्मशालेत्यर्थः । संज्ञायां कन्योशीनरेषु (२,४,२०) पा० सू०) कन्यान्तस्तत्पुरुषः क्लीवे स्यात् । सा चेत् कन्या उशीनरदेशोत्पन्नायाः कन्यायाः संज्ञा । सुशर्मस्यापत्यानि सौशर्मयस्तेषां कन्या । संज्ञायां किं वीरणकन्या । उपक्रोपक्रमान्तः तदाद्याचिख्यासायाम् (२,४,२७सू० पा०) उपक्रान्त उपक्रमान्तश्च तत्पुरुषः नपुंसके स्यात् । तयोरुपक्रायमानोप्रक्रम्यमाणयोरादिः प्राथम्यं चेदाख्यातुमिष्यते । उपक्रायते इत्युपक्रा कर्म्मणि अङ् । पाणिनेरुपक्रा पाणिन्युपक्रम् । उपक्रम्यते इत्युपक्रमः नन्दस्य उपक्रमः नन्दोपक्रमं द्रोणः । भाष्यकारस्य तथोदाहरणात् नन्दादर्वाचीनत्वं भाष्यकृत इति प्रतीयते ।

परवत् । १४ ।

उक्ताभिन्नस्तत्पुरुषः परवल्लिङ्गः स्यात् । राजपुरुषः राजमहिषी राजधनम् ।

रात्राह्नाहाः पुंसि । १५ ।

कृतसमासान्तरात्राद्यन्तस्तत्पुरुषः पुंस्येव स्यात् परवल्लिङ्गतापवादः । तदन्तद्वन्द्वोऽपि पुंसि स्यात् सूत्रपाठे "परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोरित्युपक्रमेण एतदपवादसूत्रे द्वन्द्वपदस्यानुवर्त्तनात् । पूर्व्वरात्रः अपररात्रः पूर्व्वाह्णः अपराह्णः द्व्यहः । द्वन्द्वे अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रः ।

संख्यापूर्व्वा रात्रिः । १६ ।

संख्यावाचकपूर्व्वपदः रात्रान्तस्तत्पुरुषः क्लीवे स्यात् । पुंस्त्वापवादः । त्रिरात्रं पञ्चरात्रं गणरात्रम् ।